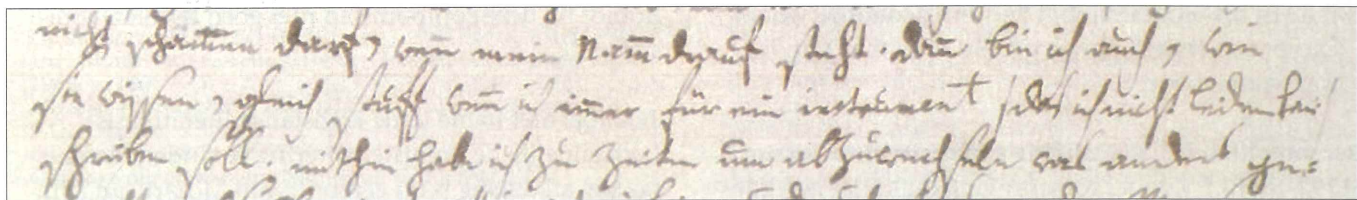

Mozart en het raadseltje 'Wat is erger dan een fluit?'

Henrik Wiese

Ook de filosoof Friedrich Nietzsche (1844-1900) kende het. Maar wat heeft het raadseltje eigenlijk met Mozart te maken? Een kleine ontdekkingsreis in de Biedermeiertijd.¹

Mozarts brief van 14 februari 1778 (p. 2, regel 6-8). Internationale Stiftung Mozarteum Salzburg, Bibliotheca Mozartiana

In verband met zijn Mannheimse opdrachten voor fluitcomposities schrijft Mozart op 14 februari 1778 aan zijn vader:

Dan sla ik ook, zoals u weet, meteen dicht² als ik aldoor moet schrijven voor een instrument waar ik een hekel aan heb.³

Deze woorden zijn heel vaak geciteerd. Voor de allereerste keer in Otto Jahns Mozart-biografie, die verscheen in het Mozart-jaar 1856 en die een wijdverbreid standaardwerk van het Mozart-onderzoek werd.⁴ Sindsdien hebben vooral fluitisten geprobeerd deze bittere woorden te ontcrachten, omdat zij toch niet graag hun plezier aan Mozarts waardevolle werken voor fluit wilden laten bederven door zo'n onaangename uitspraak. Daarbij wordt meestal over het hoofd gezien dat Mozart zijn afkeer van de fluit in de zomer van 1790 nog een keer heeft geuit, nu tegenover een leerling:

Toen we het een keer over instrumenten hadden, zei Mozart, dat hij én de fluit én de harp verafschuwde.⁵

Ook al zijn deze woorden postuum overgeleverd, aan de geloofwaardigheid ervan valt (helaas) nauwelijks te twijfelen.⁶ We kunnen Mozarts afkeer van de fluit daarom niet eenvoudig afdoen als een spontane opwelling.

Een andere tegen de fluit gerichte kregeligheid is het raadseltje 'Wat is erger dan een fluit?' – 'Twee fluiten!' Ook dit wordt met name in vrij recente bronnen vaak aan Mozart toegeschreven.⁷ Maar is het wel echt van Mozart afkomstig? Om deze vraag tot op de bodem uit te zoeken, gaan we hieronder zo veel mogelijk de herkomst van het raadseltje na. Het is interessant dat hetzelfde raadsel in talrijke variaties opduikt, waarvan

we hier naar ons beste weten en geweten een selectie presenteren, met een zo groot mogelijke diversiteit aan zo vroeg mogelijke bronnen.

Waarschijnlijk de oudste vindplaats van de vraag is de *Allgemeinen Musikalischen Zeitung* van 1828. Hier wordt Luigi Cherubini (1760-1842) als de bedenker genoemd:

Wat is slechter dan een fluit? vroeg Cherubini eens, en gaf zelf het antwoord: twee fluiten.⁸

Van tijd tot tijd duikt het raadsel echter ook zonder een toeschrijving op:

Wat is vervelender dan een fluit? vroeg iemand die een hekel aan fluiten had. – Twee fluiten! antwoordde een nog grotere vijand van het bespote instrument.⁹

Eveneens zonder toeschrijving bevindt het raadsel zich later in een brief van Nietzsche.¹⁰ Een toeschrijving aan Mozart is te vinden in de *Revue de Paris* uit 1838:

'Faux comme une flûte' est un proverbe musical dès long-temps établi. "Je connais quelque chose de plus faux qu'une flûte, disait Mozart. – C'est? – Deux flûtes."¹¹

Bovendien blijken er ook al betrekkelijk vroeg toeschrijvingen aan de componisten Gaspere Spontini¹² (1774-1851) en (Joseph) Haydn¹³ (1732-1809) te bestaan. Het raadsel wordt soms anders geformuleerd, in de vorm van een gezegde: 'Niets is erger dan een fluit, behalve twee fluiten.' Volgens een tekst uit 1850 zou André-Ernest-Modeste Grétry (1741-1813) dit hebben gezegd:

mais je suis entièrement de l'avis du bonhomme Grétry, qui prétendait que rien dans la partition des instruments n'est plus détestable qu'une flûte, si ce n'est pourtant deux flûtes.¹⁴

Dit gezegde wordt echter ook geciteerd als afkomstig van Georg Friedrich Händel (1685-1759):

...when Handel answered the anxious leader, who informed him with trembling that he had only one flute in his orchestra, that "nothing could be worse, except two flutes", it was the old flute that Handel was wrath about.¹⁵

Recenter lijkt de toeschrijving aan Gioachino Rossini (1792-1868).¹⁶ Zonder toeschrijving duikt het gezegde op in de *Lehre von den Tonempfindungen* (1863) van Helmholtz. Daar staat:

... in de woorden van de bekende grap, dat voor het muzikale oor niets erger is dan een fluitconcert, met uitzondering van een concert van twee fluiten.¹⁷

Het grappe komt dus in een hele reeks toeschrijvingen voor. De handelende persoon verwisselen is een geliefd middel om moppen aan het gevoel voor humor van het publiek aan te passen. Zulke moppen worden ook wel 'zwerfmoppen' genoemd. Een oostfriezenmop kan (onder bepaalde voorwaarden) in een altviolistenmop veranderen, en omgekeerd. Het raadseltje 'Wat is erger dan een fluit? – Twee fluiten!' hoort zonder twijfel tot deze categorie.

De kiem van het raadsel moet daarbij naar alle waarschijnlijkheid gezocht worden in het bloeiende dilettantisme, dat in de achttiende en negentiende eeuw zeer nauw met de fluit verbonden was. In zijn postuum gepubliceerde *Ideen zu einer Ästhetik der Tonkunst* (1806) schrijft Christian Friedrich Daniel Schubart (1739-1791) over de fluit:

Doordat men een fluit makkelijker dan een ander instrument overal mee kan nemen, is tegenwoordig de talloze menigte van dilettanten op de fluit ontstaan.¹⁸

En er zullen vast en zeker nog andere oorzaken voor het fluitdilettantisme zijn geweest. Maar de spot is niet alleen tegen de fluit gericht. In de humoristische novelle *Musikalische Leiden und Freuden* ('Muzikale smarten en vreugden', 1853) van Edmund Monecke (1826-1871) kunnen we bijvoorbeeld het volgende lezen:

Peter, zei hij, weet je ook wat nog erger is dan een klarinet?

Nee! antwoordde deze.

Twee klarinetten! zei de oude man met grote ernst, en

hij meende dat hij het enthousiasme bij Peter volledig aan diggelen had geslagen.¹⁹

Dat deze zwerfmop ook Mozart in de mond werd gelegd, is overigens nauwelijks verwonderlijk, omdat hij immers nog aan scherpte kon winnen door hem aan een zo bekend mogelijke muzikale persoonlijkheid toe te schrijven. Als het raadsel tot nu toe niet ook Bach, Beethoven of Schubert in de schoenen is geschoven, kan dat goed komen doordat we ons zulke platte humor bij deze componisten niet goed kunnen voorstellen.

Terzijde: met name in de Franstalige literatuur is herhaaldelijk de onjuiste bewering te vinden, dat het raadsel afkomstig is uit een brief van Mozart aan zijn vader.²⁰ Hieraan ligt ongetwijfeld een verwarring met het citaat in de inleiding van dit artikel ten grondslag, of ook de harde kritiek, die Mozart eens over een dubbelconcert voor twee fluiten heeft uitgesproken. In 1777 had hij in Augsburg de fluitist en componist Friedrich Hartmann Graf (1727-1795) leren kennen:

Hij produceerde na veel complimenten een concert voor twee fluiten. Ik moest de eerste viool spelen. Het concert ligt helemaal niet goed in het gehoor, niet natuurlijk. Hij marcheert vaak veel te – plomp van de ene toonsoort naar de andere; en dit alles zonder de minste hekserij. Toen het voorbij was, heb ik hem zeer geprezen; want dat verdiende hij ook. De arme man zal er moeite genoeg mee hebben gehad.²¹

In tegenstelling tot het raadsel of het spreekwoord richt Mozarts kritiek zich hier niet tegen de bezetting met twee fluiten, maar tegen de harmonische opzet van dit dubbelconcert.²² Een essentieel element dat bij dit Mozart-citaat ontbreekt is de climaxwerking in de pointe: een (fluit) – twee (fluiten). Op grond hiervan kan dus geen inhoudelijk verband tussen Mozarts kritiek en het raadsel resp. spreekwoord worden aangetoond. Bovendien werd Mozarts kritiek op het fluitconcert van Graf ook nog eens pas bekend nadat het raadsel aan hem was toegewezen.²³ Deze kritiek kan dus de oorzaak zijn geweest van de toeschrijving aan Mozart.

Conclusie: het raadsel 'Wat is erger dan een fluit? – Twee fluiten!' is een verbazend oude zwerfmop, die verschillende componisten in de schoenen geschoven is, op zijn laatst sinds 1838 ook Mozart. Niets wijst er echter op, dat het ook daadwerkelijk van Mozart stamt. In plaats daarvan moet de oorzaak van het ontstaan van het raadsel waarschijnlijk worden gezocht in het met de fluit verbonden, wijdverbreide dilettantisme.

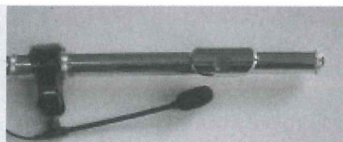
Noten

- ¹ Dit artikel is een grondig herzien onderdeel van een lezing van de schrijver op 18 augustus 2007 tijdens het eerste World Flute Congress in Tokyo.
- ² Het Duitse woordje 'stuff' dat Mozart hier gebruikt is een verbastering van het Italiaanse 'stufo', dat 'verveeld', 'moe van iets' betekent.
- ³ Mozart, *Briefe und Aufzeichnungen*. Gesamtausgabe herausgegeben von der Internationalen Stiftung Mozarteum Salzburg, gesammelt und erläutert von W.A. Bauer und O.E. Deutsch (=MBA). Band II, Nr. 423, p. 281, r. 56 e.v. De brieven van W.A. Mozart worden hier echter geciteerd in de eigen transliteratie van de schrijver.
- ⁴ Otto Jahn, *W.A. Mozart*, Leipzig 1856, deel 2, p. 160.
- ⁵ NMA (= *Neue Mozart Ausgabe*) X/34 (Dokumente), p. 476.
- ⁶ Henrik Wiese, "Die posthume Zeugnisse für Mozarts Abneigung gegen die Flöte", in: *Mozart Studien*, Bd. 18 (2009). In voorbereiding.
- ⁷ Zie bijvoorbeeld Michel Debost, *Une simple flûte...*, Paris 1996, p. 161. Of, met wat aarzeling, Herbert Kölbl, *Von der Flöte*, Kassel 1966, p. 110.
- ⁸ *Allgemeine Musikalische Zeitung* 30/23 (4 juni 1828), kol. 372. B.L.
- ⁹ *Caecilia*, 15 (1833), afl. 57, p. 77.
- ¹⁰ Giorgio Colli en Mazzino Montinari (red.): *Nietzsche Briefwechsel. Kritische Gesamtausgabe*, Berlin en New York 1977, Afd. 2 Bd. 1, nr. 212, p. 313 r. 18 e.v. (Basel, 30 april 1872).
- ¹¹ *Revue de Paris, Nouvelle Série* 53 (1838), p. 214. Vertaling: 'Zo vals als een fluit' is sinds jaar en dag een gangbaar muzikaal spreekwoord. 'Ik weet iets dat nog valser [sic!] is dan een fluit, zei Mozart. – Wat dan? – Twee fluiten.'
- ¹² Giovanni Galli (red.), *Giuseppe Frank. Memorie*, Milano 2006, p. 241. De memoires van Joseph Frank dateren van voor 1843.
- ¹³ *Neue Berliner Musikzeitung* XXII/4 (18 januari 1868), p. 31. Ondertekend 'A. v. Cz.'
- ¹⁴ Léo Lespès, *Le livre des 400 auteurs*, Paris 1850, p. 266. Vertaling: 'Maar ik ben het helemaal eens met de beste meneer Grétry, die beweerde dat niets in een orkestpartituur erger was dan een fluit, tenzij er twee fluiten in staan.'
- ¹⁵ *The Musical World* XXXI/44 (22 oktober 1853), p. 693.
- ¹⁶ *The Nonconformist Musical Journal* XVII/200 (1904), p. 116.
- ¹⁷ Hermann von Helmholtz, *Die Lehre von den Tonempfindungen als Physiologische Grundlage für die Theorie der Musik*, Braunschweig 1863, p. 310. Oorspronkelijk: '...in dem bekannten Witzworte, dass nämlich einem musikalischen Ohre nichts schrecklicher sei als ein Flötenconcert, ausgenommen ein Concert von zwei Flöten.'
- ¹⁸ Christian Friedrich Daniel Schubart, *Ideen zu einer Ästhetik der Tonkunst*, Wien 1806, p. 325. Oorspronkelijk: 'Da man sie leichter als ein anderes Instrument mit sich herumführen kann, so ist dadurch heutigen Tages die zahllose Menge von Dilettanten auf der Flöte entstanden.'
- ¹⁹ Karl Gutzkow (red.), *Unterhaltungen am häuslichen Herd*, Leipzig 1853, deel 1 nr. 15, p. 233. Oorspronkelijk: 'Peter, sagte er, weißt du auch, was es noch Schlimmeres gibt als eine Clarinette? – Nein! erwiderte dieser. – Zwei Clarinetten! versetzte der Alte mit großem Ernst und glaubte den Enthusiasmus Peter's vollständig niedergeschmettert zu haben.'
- ²⁰ Bijvoorbeeld in Michel Debost, *Une simple flûte...*, Paris 1996, s. 161. Deze bewering is ook te vinden in diverse bronnen op internet.
- ²¹ MBA II/ 349 (Augsburg, 15 oktober 1777), p. 56, r. 66-71. Oorspronkelijk: 'Er Producirte nach viellen Complimenten ein Concert auf 2 fluten. ich muste die Erste violin spielen. daß Concert ist so . gar nicht gut ins gehöre. nicht natürlich. er marschirt oft in die Töne gar zu -- Plump; und dieß alles ohne die mindeste hexerey. wie es vorbeÿ war, so lobte ich ihn recht sehr; dann er verdient es auch. der arme Mann wird mühe genug gehabt haben.'
- ²² Het dubbelconcert van Graf schijnt verloren te zijn gegaan. Zie Ingo Gronefeld, *Flötenkonzerte bis 1850*, Tutzing 1992, deel 1, p. 411-424.
- ²³ Ludwig Nohl, *Mozarts Briefe*, München 1864, p. 64.

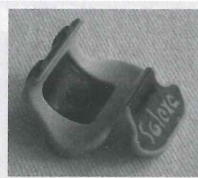
Vertaling Hans Maas

~~~~~

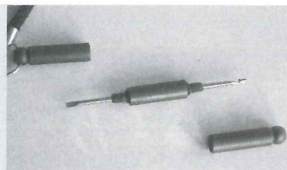
accessoires voor fluit op fluitstudio.nl

fluitmicrofoons
Yamaha MC7
voorversterker MC9
AMT inc voorversterker

duimsteunen
Thumbport (afbeelding)
Kooiman Prima
Fluitstudio XL

Mini-gereedschap
Schroevendraaier en veerhaak
gecombineerd in één miniatuur
gereedschap. In paars of blauw.

ergonomische
dwarsfluiten zijn
de specialiteit van
De Fluitstudio.
Vraag naar onze
vertikale fluiten,
zwanenhals-
fluiten en
individuele
aanpassingen

De grootste selectie
fluit- accessoires van
Nederland is via onze
website te koop:
fluitstudio.nl (klik op
accessoires). Veel
bijzondere producten
door eigen import.

De Fluitstudio is al meer
dan 20 jaar befaamd om
fluit-reparaties en
ergonomische fluiten.
Jacob Catskade 40-2
1052CA Amsterdam
020 682 3929
info@fluitstudio.nl